

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

РАДОВИЧ РОМАН БОГДАНОВИЧ

УДК 39 (= 161.2): 314 (477.8/82): 572.9
(= 161.2): 398.344 (477. 8/82)

**ПОЛІСЬКЕ ЖИТЛО: КУЛЬТУРНО-ГЕНЕТИЧНІ ВИТОКИ ТА
ЕВОЛЮЦІЙНІ ПРОЦЕСИ**

Спеціальність 07.00.05 – етнологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Львів – 2018

Дисертацією є монографія.

Робота виконана у відділі історичної етнології Інституту народознавства НАН України.

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор,
академік НАН України
Павлюк Степан Петрович,
Інститут народознавства
НАН України, директор.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Борисенко Мирослав Володимирович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка МОН України,
професор кафедри етнології та
краєзнавства;

доктор історичних наук, професор
Сілецький Роман Броніславович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка МОН України,
завідувач кафедри етнології;

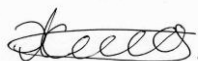
доктор історичних наук, професор
Тарас Ярослав Миколайович,
Національний університет
«Львівська Політехніка»,
професор кафедри реставрації і
реконструкції архітектури та пам'яток
мистецтва.

Захист відбудеться 4 жовтня 2018 року о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.222.01 Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Інституту народознавства НАН України за адресою: 79000, м. Львів, просп. Свободи, 15.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

Автореферат розіслано 3 вересня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

Л. І. Хахула

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах відродження Україною державної незалежності помітно зріс суспільний інтерес до національної історії, походження українського народу, його етнічної спадщини. Для реконструкції головних етапів культуро- та етногенезу українців, як і слов'ян загалом, необхідно вирішити низку завдань, найважливішими серед яких є простеження історичної тяглості та спадковості основних компонентів традиційної культури.

Народне житло є однією з фундаментальних складових традиційно-побутової культури етносу, в якій відображена його історична доля, соціальні, виробничі й побутові відносини, а також міжетнічні взаємозв'язки. Розвиваючись у руслі поступу загальнолюдської цивілізації, зазнаючи постійного вдосконалення і збагачення, впродовж віків житлово-будівельна культура зберігала споконвічні традиції, які часто сягають своїм корінням глибин тисячоліть. У контексті вивчення народного житла українців зроблено вже чимало, проте й досі в українській історіографії відсутні узагальнюючі монографічні дослідження як про житлово-господарський комплекс загалом, так і про виникнення та етапи історичного розвитку народного житла зокрема. Тому з'ясування культурно-генетичних витоків й еволюційних процесів, пов'язаних з розвитком традиційного будівництва нині є одним із пріоритетних завдань української етнології. Для успішного вирішення цієї проблеми необхідно реалізувати низку проміжних завдань, одним із першочергових серед яких є з'ясування регіональних особливостей еволюційних процесів у галузі народного житлобудівництва українців. Особливе місце в цьому контексті займає поліське житло, адже, на думку багатьох учених, прабатьківщина українців територіально охоплює, крім Волині, Верхнього Подністров'я, ще й Українське Полісся, роль якого в етногенезі українців та збереженні їхнього етнокультурного комплексу визначальна. Саме на Поліссі (як і в Середньому Подніпров'ї та у Південно-Західному історико-етнографічному регіоні) в силу історичних умов сформувалися стабільні й еталонні форми народної культури українців. Унаслідок специфічних природно-географічних умов, замкнутості території там збереглися споруди, які характеризують різночасові зрізи житлобудівництва як поліщуків, так і українців загалом. Необхідність нагального вивчення культурно-історичної спадщини Полісся викликана ще й тим, що наслідки Чорнобильської катастрофи з наступним відселенням мешканців із радіоактивно забруднених районів, поставили на грань «виживання» увесь комплекс традиційно-побутової культури цього краю. Розселення корінних мешканців в інших регіонах України неминуче призводить до втрати розчленованою компактною етнографічною групою у нових еколого-культурних умовах регіональної чи локальної специфіки. Тим паче, що сьогодні деякі шовіністично налаштовані кола сусідніх держав намагаються проштовхнути думку про етнічну невизначеність населення Поліського краю, роблять спроби поділу його на частини за етнічними

ознаками (російське, білоруське та польське Полісся) чи трактують як окремий (четвертий) східнослов'янський етнос.

Зв'язок роботи з планами наукових досліджень. Дисертація виконана у відділі історичної етнології Інституту народознавства НАН України у межах науково-дослідної теми «Історико-етнологічні аспекти вивчення реліктових явищ культури та побуту українців» (державний реєстраційний номер 0111U001063).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертації – на основі комплексного аналізу матеріалів з теренів усього поліського масиву з'ясувати культурно-генетичні витоки та простежити специфіку процесів формування житла українців на Поліссі.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки завдань:

– на основі аналізу тимчасових жител та господарських споруд (їх типів, конструктивних варіантів тощо) простежити процес виникнення стаціонарних осель поліщуків та окремих початкових етапів їх розвитку;

– окреслити основні напрями формування планувальної структури житла та з'ясувати особливості цього процесу на теренах Поліського краю;

– проаналізувати конструктивні особливості жител, специфіку будівельних матеріалів тощо та з'ясувати динаміку формування техніки і технології будівництва;

– простежити процес розвитку системи опалення: з'ясувати типи опалювальних пристроїв, особливості їх конструкцій, часові параметри впровадження димовідвідних приладів, специфіку функціональної сегментації печі тощо;

– охарактеризувати конструктивні різновиди дахів (кроквяних, зрубних, на сохах, півсохах, кізлах), їх форму, специфіку покрівельних матеріалів, технології покриття та варіантність стелі (аркоподібна, плоска); з'ясувати процеси трансформації суміщених конструкцій покриття і перекриття в окремі дах та стелю;

– виявити специфіку формування внутрішнього облаштування поліського житла на тлі загальноукраїнського та особливості його предметного заповнення (омеблювання, освітлювальних пристроїв та ін.);

– виділити специфічні риси житлобудівельної культури окремих районів Полісся, з'ясувати її загальнополіську та спільнослов'янську основу, простежити етнокультурні зв'язки з будівельною культурою інших українських етнографічних груп, слов'янських і неслов'янських етносів.

Об'єктом дослідження є народне житло Полісся, а **предметом** – процеси, пов'язані з його виникненням, становленням та еволюцією.

Методологічною основою праці є принцип об'єктивності та історизму. Під час пошукової роботи застосовано основні методи польової етнографії: спостереження, фотофіксація, обміри, опитування та інтерв'ювання. У процесі дослідження житлобудівництва використано різні методи етнологічної науки, передовсім методи типологічного, комплексного та ретроспективного аналізу, історичної реконструкції тощо.

Хронологічні рамки дослідження – доба раннього заліза (тобто з часу появи на території України однієї з перших праслов'янських культур – Зарубинецької) – ХХ ст. н. е.

Територія дослідження охоплює історико-етнографічний регіон Полісся України, а також його продовження на теренах Білорусі, Росії (Брянсько-Жиздринське Полісся) та Польщі (Люблінське Полісся – Підляшшя).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що:

вперше:

– до наукового обігу введено значний масив нових джерельних матеріалів, зокрема особистих польових досліджень автора;

– комплексний аналіз житлобудівельної культури проведено на усьому просторі Полісся в межах України, Білорусі, Польщі та Росії;

– на основі аналізу етнологічних, археологічних, лінгвістичних та ін. матеріалів створено цілісну картину виникнення й еволюції традиційного житла на теренах Полісся, принаймні за останніх дві тисячі років;

– з'ясовано спільнослов'янські, загальноукраїнські, регіональні загальнополіські риси та виділено особливості будівництва Західного, Середнього та Східного Полісся;

– розглянуто еволюцію житла поліщуків загалом та його окремих компонентів зокрема;

удосконалено:

– методику міждисциплінарних підходів до вивчення традиційного будівництва;

– наукові погляди стосовно розвитку окремих складових житлобудівельної культури поліщуків (будівельної техніки, планувальної структури, системи опалення, інтер'єру, конструкцій перекриття і покриття тощо), *уточнено чи переглянуто* часові межі виникнення та проникнення окремих явищ у будівництво поліщуків;

отримали подальший розвиток концепції:

– спільної основи формування явищ традиційно-побутової культури поліщуків та загалом українців;

– безпідставності поділу Поліського краю за етнічними ознаками на Українське, Білоруське, Польське та Російське Полісся.

Практичне значення дисертації полягає насамперед у тому, що у ній з'ясовано витоки стаціонарного житла поліщуків, а також системно висвітлено історичний шлях та етапи його еволюції, що в подальшому матиме неабияке значення при розв'язанні проблеми генезису українського житла загалом. Матеріали дисертації, набуті автором на їх основі положення та висновки будуть корисними при дослідженні етногенезу та етнічної історії українців і слов'ян взагалі. Окрім того, вони можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць з історії традиційної культури українців, інших слов'янських етносів, посібників і підручників з етнології для вищих закладів освіти. Результати роботи можуть прислужитися також при реконструкції пам'яток археології та формуванні експозицій скансенів.

Апробація результатів дисертації. Окремі положення та висновки роботи апробовано на міжнародних наукових конференціях: «Полісся: мова, культура, історія» (Київ, 1996), «Традиції і сучасний стан культури і мистецтва» (Мінськ, 2009), «Національна культура і мистецтво Білорусі у європейському контексті» (Мінськ, 2010), «Традиції і сучасний стан культури і мистецтва» (Мінськ, 2015), «VII наукові читання Російського етнографічного музею» (Санкт-Петербург, 2009), «Станіслав Вінценз – гуманіст ХХ століття» (Люблін, 2001), «Українське народознавство на початку ХХІ ст. (теорія, методи та тенденції розвитку)» (Київ, 2008), «Дослідження та збереження традиційної культури Полісся (1994–2014 рр.): здобутки й перспективи» (Київ, 2014), «Польська і українська етнологія сьогодні. Традиції та перспективи» (Львів, 2015); на всеукраїнських наукових конференціях: «Церковна та народна дерев'яна архітектура» (Луцьк, 2009), «Поліссезнавство у фольклорно-етнографічних і літературно-мистецьких дослідженнях» (Рівне, 2009), «Четверта Всеукраїнська науково-етнографічна конференція, присвячена 80-річчю з дня народження Олекси Ошуркевича» (Луцьк, 2013), «Любартівські читання» (Луцьк, 2010), «Культурні традиції поліського краю» (Київ, 2012), «Актуальні проблеми дослідження і збереження традиційної культурної спадщини Українського Полісся (за матеріалами Любешівського району Волинської області)» (Київ, 2015). Крім того, деякі результати дослідження доповідалися на щорічних (XIX–XXIII) наукових сесіях Наукового товариства ім. Т. Шевченка (Львів, 2008–2012).

Публікації. Основні результати дослідження викладено у монографічній праці, обсягом 56,2 умовн. друк. арк., у 55 публікаціях автора в українських та міжнародних наукових виданнях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, семи розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (669 позицій), 867 ілюстрацій (фото, рисунки). Загальний обсяг праці становить 852 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, сформульовано методологічні принципи, об'єкт і предмет дослідження, показано зв'язок з науковими темами. Окреслено територіальні і хронологічні межі, визначено мету і завдання, розкрито наукову новизну і практичне значення, засвідчено апробацію наукових результатів дисертації.

У першому розділі **«Історіографія проблеми, характеристика джерел та методології дослідження»** з'ясовано стан наукового опрацювання теми, проаналізовано джерельну основу роботи, визначено головні методологічні підходи.

Перший підрозділ **«Історіографія і джерела»** присвячений аналізу історіографічних концепцій проблеми, характеристиці джерельного матеріалу.

Хоча у переважній більшості публікацій стосовно житлобудівельної культури Поліського краю, дослідники принагідно тією чи іншою мірою торкалися питань, пов'язаних з еволюцією його окремих складових, генезис поліського житла (як й українського загалом) ніколи не був предметом спеціальних досліджень. З робіт початку ХХ ст. передовсім варто відзначити

монографічні дослідження російського етнолога О. Харузіна про слов'янське житло у Північно-Західному краї (1907), у якому помітне місце займає поліський матеріал, та українського вченого Ф. Вовка (1916), у якому автор висловив низку думок про еволюційні процеси, пов'язані з житлом як українців загалом, так поліщуків зокрема. Однак у контексті дослідження генезису поліського жила особливу наукову цінність має доробок польського народознавця К. Мошинського (1925, 1928). Особливо вагомий внесок з погляду розвитку слов'янського житла зробив учений у монументальній праці про народну культуру слов'ян (1929), у якій автор поставив і значною мірою вирішив низку важливих теоретичних питань, пов'язаних з еволюційними процесами у сфері будівництва.

З інших польських учених першої половини ХХ ст. варто відзначити публікації Ч. П'єткевича, в яких ідеться про будівництво окремих населених пунктів Східного Полісся Білорусі (1928) та Західного Полісся України (1929), а також роботи З. Дмоховського (1933–1934, 1934–1935, 1937), у яких дослідник уперше спробував систематизувати в діахронному ракурсі окремі явища житлобудівельної культури поліщуків на основі матеріалів з теренів Середнього Полісся України та Білорусі. 1929 р. вийшло у світ монографічне дослідження про народне будівництво півдня Білорусі (автор Н. І. Лебедева).

Після Другої світової війни народне житло Полісся вивчали С. Токарев (1945) та М. Козакевич (1957, 1959). У 1959 р. побачив світ макет першого тому праці «Українці: історико-етнографічна монографія». У розділі «Поселення, двір, житло» (автор Г. Стельмах) на тлі загальноукраїнського, розглянуто й особливості традиційного будівництва поліщуків, його специфічні риси тощо. Помітною подією у вивченні традиційного будівництва східнослов'янських народів став вихід у світ монументальної праці російської дослідниці Є. Бломквіст, у якій наявні матеріали і про будівельну культуру поліщуків України та Білорусі. Значний внесок у розв'язання проблеми генезису поліського житла зробив С. Таранущенко, узагальнивши матеріали експедиції, проведеної у 1931 р. в західні райони Житомирщини (1968, 1969, 2012). Особливостей розвитку народного житла поліщуків торкався знаний український учений М. Приходько (1970, 1975). Посилаючись на значний архівний матеріал, науковець довів, що вже у XV–XVII ст. існувала відмінність у специфіці спорудження житла лісової і лісостепової зон України, тобто в зазначений період сформувалися особливості поліського житлобудівництва.

Вивчення традиційної архітектури поліщуків (як й українців загалом) суттєво пожвавило створення наприкінці 1960–1970-х рр. музеїв народної архітектури та побуту у Львові (1971) та Києві (1976). Значний доробок у дослідженні традиційного житла поліщуків належить науковцям цих установ. Серед них особливе місце займають публікації С. Верговського (1979, 2007, 2008, 2012), Р. Свириди (1979), а особливо А. Данилюка (1975, 1977, 1979, 1982, 1986, 1993, 1994, 1996). Підсумковою працею останнього стала монографія про традиційну архітектуру української частини Полісся, у якій зроблена спроба комплексного аналізу житла та будівель двору (2001).

У другій половині ХХ ст. вагомий внесок у дослідження будівельної культури Полісся зробили білоруські вчені: Л. Молчанова (1968 р.), В. Тітов (1983), С. Сергачов (1984), В. Трацевський (1989), А. Локотко (1991, 2008). Окремо варто відзначити узагальнюючу колективну монографію «Білоруське народне житло» (автори: Е. Сабаленко, У. Гурков, У. Іванов, Д. Супрун, 1973).

Серед публікацій цього періоду на особливу увагу заслуговує монографія Ю. Якімовіча (1978) про дерев'яне будівництво (громадське і культове) ХVII–ХІХ ст. безпосередньо білоруської частини Полісся. У 1980-х рр. вийшла друком двотомна узагальнююча праця білоруських та українських учених про традиційно-побутову культуру поліщуків. В окремому розділі першого тому автори (В. Гурков, Р. Гошко) розглянули особливості народного будівництва – поселень, садиб, житлових та господарських споруд тощо. Наукова цінність цієї праці передовсім визначається тим, що в ній охоплено як українську, так і білоруську частини поліського масиву.

Система опалення та типологія опалювальних пристроїв традиційного житла українців загалом та поліщуків зокрема, входить у сферу зацікавлень Р. Сілецького, який присвятив цій тематиці декілька доволі об'ємних публікацій, у яких проаналізовано феномен побутування на Поліссі відкритого вогнища (1999), розглянуто специфіку опалювальних пристроїв, їх конструктивні особливості (1999), проблеми типології опалювальних пристроїв стародавнього житла в Україні (2001).

Питання розвитку окремих компонентів осель та деяких специфічних рис поліського будівництва порушено у працях Т. Косміної (1986), В. Сивака (2003, 2015, 2016), Я. Тараса (1996, 2001), В. Самойловича (1961, 1977, 1989), П. Юрченка (1949), С. Жлоби (1997) та ін. Помітний внесок у дослідження традиційного житла Підляшшя зробили польські народознавці. Серед них особливо варто відзначити ґрунтовну монографію З. Сташак (1963) та статтю К. Марчакової (1967).

Для типологічного порівняння об'єктів житлобудівельної культури у роботі використано значний доробок українських та зарубіжних учених: Ю. Гошка, І. Могитича, П. Федаки, М. Глушка, Г. Кожолянка, Т. Файник, Р. Райнфуса, Є. Чайковського, М. Сополіги та ін.

Стосовно будівельної культури давньослов'янського і княжого періодів, то передовсім треба згадати працю Л. Нідерле (1956), який на загальнослов'янському матеріалі спробував простежити розвиток конструкцій, планувальної структури, системи опалення житла тощо. Проте стан тогочасної науки (зокрема, археології) не завжди давав авторові змогу зробити правильні висновки і значна частина висловлених ним міркувань нині вже застаріла. Важливим етапом вивчення розвитку східнослов'янського житла, починаючи з VI ст. і завершуючи княжою добою, стало фундаментальне дослідження російського вченого П. Раппопорта («Древнерусское жилище», 1975). Багатий археологічний матеріал XI–XIII (а почасті IX–X і XIV) ст. з давнього Берестя (Полісся Білорусі), виявлений білоруським археологом П. Лисенком (1971, 1972, 1985, 1989). Упродовж багаторічних розкопок дослідник виявив близько 200 житлових і господарських споруд, що належать до 13 будівельних періодів.

Збережені на значну висоту зруби жител, а також інші унікальні знахідки суттєво розширили відомості стосовно специфіки тогочасного житлобудівництва.

Щодо археологічної літератури, присвяченої будівельній справі на теренах України, необхідно відзначити роботи «Давні поселення України» (М. Відейко, Р. Терпиловський, В. Петрашенко, 2005), «Будівельна справа літописних сіверян» (Ю. Пуголовок, 2016), «Слов'янські поселення VIII–X ст. в українському Прикарпатті. Райковецька культура» (М. Филипчук, 2012). У них запропоновані та використані новітні методи та підходи дослідження еволюції житла, реконструкції його верхніх частин, трактування технологічних засобів тощо. Окремі розділи, у яких висвітлено специфіку будівельних традицій населення України різних періодів, містять ґрунтовні монографічні дослідження Л. Михайлини (2007), І. Возного (2009), колективна праця В. Д. Барана, Д. Н. Козака, Р. В. Терпиловського (1991) тощо. У нашому дослідженні використані й інші археологічні матеріали, які стосуються різних етапів формування осель доісторичного періоду на теренах України.

Основну документальну базу дослідження становить передовсім фактичний матеріал, який містять праці українських та зарубіжних народознавців XIX–XX ст., а також дорожні записки мандрівників, інвентарі, літописи, юридичні акти, статистичні описи, що походять з кінця XVIII–XIX ст. У так званому Румянцевському описі (Генеральний опис 1765–1769), який стосується житла усіх соціальних станів сільського населення Лівобережної України XVII–XVIII ст., подано описи зрубних жител північних полків та хат-мазанок – південних. Певні фактичні дані, які мають опосередковане відношення до житла поліщуків XVI–XVIII ст. опубліковано також в «Архиве Юго-Западной России». Лаконічні, проте надзвичайно цінні відомості містить опис А. Шафонського, який у 1780-х рр., об'їздив Чернігівське намісництво (1851), матеріали Я. Марковича (1798), А. Мейєра («Опис Кричевського графства 1786 р.»), К. Контрима, котрий у 1829 р. подорожував по Середньому Поліссі, матеріали Ю. Крашевського, зібрані впродовж 1810–1816 рр., Й. Ярошевича (1848), рукописна праця Г. Єсиментовського (1845) та ін.

Більш систематичне дослідження етнографічних особливостей Полісся загалом і будівельної культури зокрема, припадає на середину XIX ст. Це стосується передусім матеріалів, зібраних членами Комісії для опису губерній Київського учбового округу, створеної при Київському університеті: І. Фундукля (1852), Д. П. Де ля Фліза (1854). Систематичний і цілеспрямований збір етнографічних матеріалів починається зі заснування у 1845 р. Російського географічного товариства (РГТ). В його архіві був зібраний значний етнографічний матеріал, що стосувався і Поліського краю. Проте лише на початку XX ст. Д. Зеленін описав цей архів (1914, 1915). У ньому виявляємо відомості з низки поліських сіл нинішніх Волинської, Житомирської, Рівненської областей, а також Полісся Білорусі та Підляшшя.

Важко переоцінити матеріали, зібрані українським ученим, членом Південно-Західного відділу цього товариства П. Чубинським (1977). Аналізуючи житло українців, дослідник виділив поліську хату як окремий тип.

Доволі скромні, проте змістовні відомості про житла, які доповнюють матеріали П. Чубинського, наявні у праці М. М. Левченка (1875).

Приблизно тоді ж була опублікована низка досліджень й інших авторів: Т. Стецького (1864), Л. Куніцького (1862), М. Домонтовича (1865), І. Еремича (1867). Порівняно об'ємний фактологічний матеріал про будівельну культуру Підляшшя (заразом і Холмщини) містить робота О. Кольберга (1890). Окремі фактичні дані про будівництво цього регіону подав також І. Нечуй-Левицький (1995), який у 1870-х рр. здійснив мандрівку по селах Білопідляського воєводства. Приблизно тоді ж побачило світ дослідження А. Кіркора (1882).

Серед публікацій кінця ХІХ ст. особливої уваги заслуговує опис колишньої Чернігівської губернії, який зробив О. Русов (1899). Цінні фактографічні матеріали з теренів Полісся містить праці І. М. Толмачава (1897), Е. Єленської (1891), М. Янчука (1889), І. Коробки (1895), М. Могильченка (1899), М. Косича (1906), П. Шейна (1903), О. Шарка (1901), І. Бессараби (1903), В. Ткача (1911).

Із праць початку ХХ ст. на увагу заслуговують роботи Є. Романова (1911, 1912) та З. Глогера (1907). Значний інтерес з фактографічного погляду становлять публікації І. Сербова (1914, 1915, 1928), у яких розглянута традиційно-побутова культура поліщуків лівобережжя середньої течії р. Прип'ять. Окремі дані про житло Полісся містять публікації Н. Заглади, В. Кравченка, К. Черв'яка (1928), М. Улащика, В. Жука, І. Панкова (1929), Я. Барановського (1928), А. Оссендовського (1935), М. Марчака (1935), Г. Мушинського (1938) та ін.

Щодо джерел другої половини ХХ – початку ХХІ ст., то цінний фактографічний матеріал знаходимо у публікаціях М. Ломової, П. Жолтовського та М. Козакевича (1953), В. Бойченко (2003, 2005), Р. Свириди (2012), З. Гудченко (1996, 1997), С. Гвоздевич (2006), В. Скуратівського (1974), О. Васяновича (2000), М. Брицуна-Ходака (2002). Вагомим джерелом для нашої праці є також каталоги пам'яток житлово-господарського комплексу Західного та Середнього Полісся, які підготував вже згадуваний А. Данилюк (1995, 2002).

Доповненням фактологічної бази дослідження слугують польові матеріали, виявлені під час численних (близько 30) етнографічних експедицій та індивідуальних виїздів автора, проведених упродовж 1985–2017 рр. у поліський регіон. Загалом під час експедиційних виїздів було досліджено традиційне будівництво у понад 800 населених пунктах, описано значну кількість споруд житлового та господарського призначення. Певну частину зібраних у цих експедиціях відомостей систематизував та опублікував автор, проте більшість із них зберігається в архівах Музею народної архітектури та побуту у Львові, Інституту народознавства НАН України та Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (м. Київ). Непересічну наукову цінність становлять також численні зафотографовані споруди (їх елементи, конструктивні вузли), а також детальні обмірні креслення найбільш вартісних пам'яток народного зодчества (понад 500), які зафіксував автор.

Цінні зразки реліктових форм житла експонуються у Національному музеї народної архітектури та побуту України (м. Київ). Окремі поліські житлові та господарські споруди перевезені й у Львівський скансен. На увагу

заслужують також матеріали, що зберігаються в архівах зазначених музеїв (звіти польових досліджень, наукові паспорти пам'яток).

Для виявлення культурно-генетичних витоків та простеження еволюційних процесів житлобудівельної культури на теренах Полісся важливе значення мають археологічні матеріали, тому у монографії використано значну кількість першоджерел, що стосуються цієї сфери знань як дослов'янського, так і слов'янського періодів.

Специфіка запропонованого дослідження вимагає також залучення лінгвістичних даних. Надзвичайно цінний матеріал містять видання словникового та картографічного характеру, які підготували українські та білоруські учені О. М. та М. В. Никончуки (1990, 1994), О. М. Євтушко (1993), П. С. Лисенко (1974), Н. Д. Корень, М. С. Шушкевич (1968) та ін., заодно й словникові видання іншого спрямування: етимологічні, давньоруських будівельних термінів.

У другому підрозділі *«Методологічні основи дослідження»* викладено основні теоретичні принципи, на яких ґрунтується пропонована робота.

Дисертація виконана у руслі культурно-генетичного напрямку історичної етнології, однієї із субдисциплін етнологічної науки, який передбачає дослідження генезису та розвиток компонентів чи цілих комплексів народної культури.

Під час проведення дослідження основними були принципи історизму та наукової об'єктивності. Відповідно головними теоретико-методологічними підходами у роботі стали: комплексний, системний та історичний. Для розкриття поставленої проблеми ми використали декілька груп методів, а саме: філософські (діалектичний підхід до природи та суспільства, аналіз, синтез, індукція, дедукція), загальнонаукові (логічний, абстрагування), спеціально-наукові (порівняльно-історичний, типологічний, статистичний, діахронний, комплексного аналізу) та конкретно-наукові методи.

У процесі вивчення житлобудівництва використано різні спеціальні методи етнологічної науки (компаративний, статистичний, типологічного, комплексного та ретроспективного аналізу, історичної реконструкції тощо). З теоретичних підходів до вивчення народної культури етносу, що побутують у сучасній українській етнології та значною мірою є визначальними при реконструкції об'єктів культури, застосовано, передовсім, культурно-генетичний, який ґрунтується на ретроспективному методі (метод «пережитків»).

Джерельна база роботи формувалася на основі польових матеріалів, зібраних автором упродовж численних експедицій та індивідуальних виїздів на терени Полісся. Під час пошукової роботи застосовані основні методи польової етнографії: спостереження, фотофіксація, обміри і замальовки, опитування та інтерв'ювання. При обмірах об'єктів уперше була застосована нова методика, яку розробив особисто автор.

Другий розділ **«Культурно-генетичні витoki стаціонарних осель поліщуків та початкові етапи їх формування»** складається з двох підрозділів.

Розуміння виникнення та розвитку традиційного житла поліщуків, українців загалом, неможливе без вивчення найбільш примітивних його форм: захистків від вітру та негоди в полі й на сінокосах, споруд, призначених для ночівлі пастухів, сторожок, жител лісорубів, лісосплавників, мисливців та ін. Власне ці будівлі, які охоплює поняття «тимчасове житло», розглянуто у першому підрозділі *«Найдавніші форми житлобудівництва на теренах Полісся»*.

Тимчасові житла вирізняються значною поліваріантністю конструктивних типів: від примітивних «холодних» однодашкових чи дводашкових навісів до опалювальних напівзаглиблених чи наземних конічної форми поліських «курень», невеличких «хат-стебок», які з конструктивно-планувального погляду мало чим відрізняються від постійних (стаціонарних) осель. Загалом тимчасові житла умовно поділяються на три групи: а) неопалювані будівлі простих конструкцій, як правило, односезонні, які використовували лише в теплі літні місяці; основною їх ознакою була відсутність опалювальних пристроїв: за потреби у вечірній та нічний час перед їх входом розпалювали вогнище; б) споруди досконалішої конструкції (придатні для зимового використання), як правило, добре утеплені, які замешкували впродовж кількох років, – так звані «зимній курень»; основною ознакою жител другої групи є наявність у них опалювальних пристроїв (здебільшого відкритого вогнища); в) зрубні наземні (чи дещо заглиблені) споруди, опалювані відкритим вогнищем або піччю.

Більшість конструктивних різновидів тимчасового житла сягає своїм корінням глибокої давнини. Передусім це пов'язане з тим, що під час їх улаштування використовували найелементарніші, а заодно і найбільш логічні конструкції, які не потребували складного інструментарію, матеріалів та інших засобів. Тому саме на їх основі можна відтворити моделі тимчасових осель мезолітичних чи неолітичних мисливців і риболовів, прототипи стаціонарного наземного житла.

У другому підрозділі *«Господарські споруди як джерело реконструкції найпримітивніших житлових будівель»* охарактеризовано будівлі господарського призначення (теплі та холодні комори, льохи, клуні тощо) та простежено їх зв'язок з житлом.

Однією з найважливіших, а водночас і найдавніших господарських споруд поліського двору, яку дослідники пов'язують зі становленням стаціонарного житла, була комора. У ХІХ – на початку ХХ ст. на Поліссі побутували два типи комор: холодна (неопалювана) «кліть» і тепла (сезонно опалювана) «стебка». Обидві споруди поліщуки будували з відбірного дерева у зрубній техніці. У холодній коморі зберігали морозостійкі продукти, натомість тепла (подібно, як і льох) – призначалася для тих продуктів, які не витримували низьких температур. Водночас «кліть» нерідко використовували у якості сезонного (літнього) житла. Стосовно «стебки», то при втраті постійного житла її теж могли використовувати для проживання сім'ї. Водночас ще на початку ХХ ст. «хатою-стебкою» поліщуки називали невеличке примітивне зрубне житло. Поданий та проаналізований фактичний матеріал дає всі підстави для

підтвердження гіпотези дослідників, які розглядали поліську стебку як прототип східнослов'янського, зокрема й українського, житла.

Окрім «стебок» для зберігання коренеплідних культур на Поліссі споруджували заглиблені у землю «льохи» («погреби», «пивниці», «ями»), різні з погляду конструкції, застосування будівельних матеріалів, технік та технологій. Залежно від фізичного стану ґрунтів та інших місцевих чинників, споруди для зберігання коренеплідів робили заглибленими (землянковими) та напівзаглибленими (напівземлянковими). Щодо конструкції, їх можна поділити на два принципово відмінні конструктивні типи: «льохи» зі суміщеними конструкціями стелі та даху і «льохи» з окремою плоскою стелею та дахом над нею. Відповідно, у першому випадку – капітально утеплювали дах, у другому – навантаження утеплювача припадало на плоску стелю. У той час, коли «стебку» дослідники вважають праобразом зрубної наземної хати, то поліські «льохи», більше чи менше заглиблені у ґрунт, містять низку конструктивних ознак, притаманних для землянкового та напівземлянкового житла.

Однією з найнеобхідніших господарських будівель двору, в якій зберігали збіжжя у колосі, обмолочені сніпки, соломі, сіно, була клуня. Там сушили та обмолочували зерно. Споруджували ці споруди у зрубній (рідше у каркасній) техніці. Стосовно клунь зрубної конструкції, які на Поліссі переважали, то за композицією плану вони поділяються на дві групи: видовжені прямокутні чи багатогранні (наближені до прямокутника чи овалу) та центричної композиції – квадратні і багатокутні (наближені до кола). У Поліському краї найпоширенішими були видовжені тридільні клуні, які склалися з «току» і двох бокових відсіків – «засторонків». У давніших клунях дах підтримували переважно сохи. Проте особливий інтерес становлять квадратні чи багатогранні споруди центричної композиції, перекриті шатровим зрубним дахом, оскільки чимало чинників свідчить про генетичну спорідненість клунь цього типу з житловими опалюваними спорудами.

Особливості конструкцій та технологічні процеси, пов'язані з влаштуванням стін та деяких інших елементів осель, розглянуто у третьому розділі **«Техніка і технологія спорудження стін житла»**.

У першому підрозділі *«Динаміка розвитку техніки і технології»* проаналізовано специфіку будівельних матеріалів та окремі етапи розвитку техніки та технології житлового будівництва.

На теренах Полісся для спорудження стін житла застосовували матеріал різної конфігурації: колоди, бруси, півколоди, «третини» та «четвертини» (колоди, протесані з внутрішнього боку на $\frac{1}{3}$ – $\frac{1}{4}$ товщини), широкі плоскі пластини тощо. Суміжні вінці припасовували між собою «нарівно» чи за посередництвом поздовжнього паза – «драчки» і скріплювали кілками («тиблями»). По кутах вінці в'язали врубками різних конструкцій: односторонніми та двосторонніми простими врубками, замками із навскісним вирізом, типу «риб'ячий хвіст», «канюками» (замками з прихованим зубом) та ін. Поряд із тим розрізняли кутові врубки з випусками торців поза площини зрубу («в вугли») та «чисті вугли» (без випусків торців).

Зруби складені зі щільно припасованих колод (з верхньою односторонньою кутовою врубкою та випусками торців), які виникли унаслідок ущільнення так званого «розрідженого» зрубу, були притаманними уже для жител княжого періоду і на Поліссі залишались основними до початку ХІХ ст. (на Східному Поліссі – до середини ХХ ст.). Хоча окремі випадки використання матеріалу іншої конфігурації (брусів, півколод, пластин) при спорудженні зрубів господарських будівель відомі з княжого періоду, ширше застосування їх у житлобудівництві припадає лише на пізні середньовіччя. Приблизно у цей час застосовують складніші кутові з'єднання, зокрема замки з прихованими зубами. Натомість «чисті замки» у сільське будівництво поліщуків увійшли лише у кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Окремі технологічні засоби (використання на нижні вінці зрубу товстішої деревини, укладання суміжних вінців верхівками у протилежних напрямках, припасовування їх нарівно чи через поздовжній паз), які використовували поліщуки при спорудженні житла у ХІХ, а почасти ще й до середини ХХ ст., сформувалися в лісовій зоні східнослов'янського масиву вже у Х–ХІІІ ст. До цього часу належить також використання мохової прокладки та припасовування вінців за посередництвом паза («драчки»). Стосовно додаткового скріплення суміжних вінців «тиблями» (кілками), то у лісовій зоні воно не відоме до ХІV ст. включно. Поряд із тим вже з ХVІ ст. є достовірні дані про застосування «тиблів» у поліському житлобудівництві (принаймні у спорудах, складених із високих пластин).

У другому підрозділі «*Вибір і заготівля будівельної деревини*» з'ясовано критерії вибору та часові межі заготівлі будівельної деревини.

Основною породою, з якої споруджували житла на теренах Полісся, починаючи принаймні вже з ХІІ–ХІІІ ст. й до наших днів, була сосна. З цього часу відоме спорадичне використання й інших порід, зокрема листяних: дуба (переважно для виготовлення нижніх вінців), вільхи тощо. Застосування певних порід та їх екологічних відмін визначалося передовсім якісними показниками. Процес підбору проходив за допомогою цілого комплексу класифікаторів, які ґрунтувалися як на раціональних знаннях про властивості деревини, так і з урахуванням обрядово-ритуальних моментів. При цьому враховували кліматичні умови, морфологічні ознаки рельєфу, фізичний стан ґрунтів, а також строго регламентували часові межі заготівлі. Як показує джерельний матеріал, основні принципи, пов'язані з цими процесами (зимова рубка дерева, використання на нижні вінці зрубу найякіснішого матеріалу), були притаманними уже для давньоруського будівництва.

Специфіка оздоблення зовнішніх стін житла та конструктивні особливості приспи, долівки розглянуто у третьому підрозділі «*Зовнішнє оздоблення стін, влаштування приспи, долівки*».

У середині ХІХ ст. на основній території Полісся зовнішні стіни хат ніколи не білили, лише на півдні траплялись оселі зі стінами, вкритими білою, жовтою чи рудою глинами. В міру витіснення курних хат напівкурними та опалюваними по-білому, традиція побілки стін просунулась у північному напрямку. Інтенсивніше цей процес проходив у першій половині ХХ ст.,

причому, забілювали лише зовнішні стіни житлового приміщення та стежки (рідше – сіней), натомість стіни комори та інших господарських приміщень і надалі зберігали природну барву дерева.

З метою покращення теплотехнічних якостей осель, поліщуки (як і українці загалом) при трьох стінах житлового приміщення обов'язково влаштовували «присьбу» (невисокий, земляний насип уздовж стін хати знадвору). Проте на Поліссі вона мала конструкцію відмінну від лісостепової частини: каркасна чи зрубна обкладчина, заповнена землею, піском, листям, мохом, кострицею, комбінацією цих матеріалів тощо.

На усьому просторі Полісся у сільському житлі принаймні до кінця ХІХ – середини ХХ ст. превалювала земляна чи глинобитна долівка (хоча інколи вже у першій половині – середині ХІХ ст. траплялася дерев'яна підлога). Зустрічались певні локальні відміни влаштування долівки: у застосуванні матеріалів (земля, глина, пісок, їх комбінації тощо), конструкції (одно- чи кількашарова), технології спорудження (вбивання, заливання розчином глиняної суміші тощо).

Четвертий підрозділ *«Будівельні інструменти та прилади, традиційні способи вимірювання. Підготовка деревини та особливості технологічних процесів будівництва»* складається з двох параграфів.

У першому – *«Традиційні способи вимірювання будівельних матеріалів і споруд»* – розглянуто народні міри довжини антропометричного походження («сажень», «лікоть», «п'ядь», «корх», «вершок», «палець» тощо) та простежено їх використання у будівельній справі.

Усі будівельні процеси тісно пов'язані з різними способами вимірювання. Народні міри довжини виникли в глибоку давнину для визначення відстаней, довжини, розмірів будівель тощо. Ще у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. головним модулем, який використовували у будівельній справі, було тіло людини. За допомогою окремих його частин та елементарно простих рухів рук визначали розміри окремих конструктивних елементів та планувально-просторових параметрів житлових споруд. Для точніших вимірів поліські зодчі виготовляли дерев'яні мірила, відкладаючи на них власні антропометричні мірки («п'ядь», «вершок», «палець» та ін.). Така стійкість мір антропометричного походження пояснюється тим, що житло загалом, як і окремі елементи його заповнення, призначалися для використання людиною, і людське тіло було найкращим модулем для визначення їх (житла й інтер'єру) параметрів.

Другий параграф *«Будівельні інструменти і прилади. Підготовка деревини та особливості технологічних процесів зведення стін житла»* присвячений розгляду асортименту приладів, інструментів, а також процесів, пов'язаних зі спорудженням стін житла.

Набір відповідних приладів та інструментів визначали технологічні операції, що охоплювали розмітку, виведення рівнів, рубку, колення, розпилування, тесання, стругання, свердління тощо. Для розбивки, вирівнювання горизонтальних і вертикальних поверхонь, при підгонці суміжних вінців зрубу місцеві будівельники користувалися певним асортиментом приладів власного виробництва, доволі примітивної конструкції

(«уровень», «грунтвага», «блінчик», «драчка» та ін.), більшість із яких відомі з глибокої давнини. Основні види деревообробних інструментів, якими користувалися будівничі Полісся ще на початку ХХ ст. були сокира, тесак, струг, стамеска, долото, свердло, рубанок, тощо. Хоча пила була відома з давньоруського часу, в будівельній справі ще у ХІХ – на початку ХХ ст. її використовували доволі рідко: основним інструментом поліських будівничих, за допомогою яких виготовляли основні будівельні матеріали, були сокири кількох різновидів.

Під час спорудження житла одним із найвідповідальніших процесів був вибір кутових врубок. У давніших спорудах, зруби яких складені з колод, врубки вибирали півкруглої конфігурації, врубки для півколод повторювали конфігурацію півколоди. При використанні для спорудження стін брусів застосовували прямокутні врубки. Процес вибору кутової врубки, відомої під назвою «риб'ячий хвіст» без лишку, був доволі складним і потребував спеціальних навичок. Розмітку та вибір прихованих «зубів» у замках типу «канюк» (як на основі простої врубки, так і типу «риб'ячий хвіст») робили після розмітки основних врубок (власне у процесі їх вибору).

Четвертий розділ **«Планування житла. Вікна та двері»** складається з двох підрозділів.

У першому – *«Розвиток планувальної структури»* – розглянуто специфіку розвитку горизонтального плану поліських осель.

Процес розвитку планувальної структури житла поліщуків проходив повільніше, дещо «загальмовано», порівняно з більш південними регіонами України. На зламі ХІХ та ХХ ст. тут пануючим був однохатній тип осель. Хоча на основній території Полісся, як і повсюдно в Україні, вже у середині ХІХ ст. найпоширенішими типами були дво- і тридільні домівства та їх ускладнені варіанти, у багатьох місцевостях досить широко побутувала однокамерна хата. Першим етапом удосконалення планувальної структури житла була добудова до зрубу-чотиристінка опалюваної житлової камери холодних сіней, унаслідок чого виникла двокамерна споруда хата + сіни. У більшості випадків довжина сіней була значно меншою, ніж хати, проте часто траплялися двокамерні житла з так званими «широкими сіньми», у яких хата й сіни були майже рівновеликими. Незважаючи на те, що у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. дводільні житла побутували на усій території поліського масиву, їх кількісна локалізація була досить нерівномірною. Скажімо, на Східному Поліссі на початку 1920-х рр. дводільні житла становили понад 50 % усіх осель.

Щодо тридільного житла, яке вже у середині ХІХ ст. було одним із найпоширеніших, на Поліссі збереглися релікти, що дає змогу простежити два шляхи його генезису: безпосередньо з однодільного та з дводільного. У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. на теренах Полісся Білорусі та України паралельно побутували трикамерні житла типу хата + сіни + стебка та хата + сіни + кліть. Водночас траплялися споруди з дещо відмінним плануванням (з розвинутою господарською частиною) типу хата + сіни + стебка / комора, тобто з розміщеними по другий бік сіней від хати окремими теплою і холодною коморами. На Західному Поліссі траплялися тридільні оселі з кутовою нішею-

підсіньми («пудсіньми»). Там також широко побутували житла зі «стебкою», прибудованою до причілка чи тильної стіни хати.

Найпростішим ускладненим варіантом трикамерного (як і двокамерного) житла було виділення у сінях підсобного приміщення – холодної чи теплої комори. Цей процес (принаймні у деяких місцевостях) відбувався уже в першій половині XIX ст. На Західному та Середньому Поліссі України при тильній стіні сіней зазвичай виділяли теплу комору, натомість на Східному – холодну.

Двохатні житла відомі на Поліссі у двох варіантах: «дві хати через сіни» (хата + сіни + хата) та «одномашна хата», у якій дві житлові камери розміщені по один бік від сіней амфіладно (хата + хата + сіни). Стосовно житла, типу «дві хати через сіни», яке належить до старіших типів, на Поліссі, як і на основній території України та Білорусі, воно виникло шляхом переоблаштування у друге житлове приміщення комори, розташованої по другий бік сіней від хати. Однак у Поліському краї цей процес мав свої особливості. Коли на основній території України еволюція житла типу хата + сіни + хата відбувалася шляхом перетворення у друге житлове приміщення виключно холодної комори, на Поліссі (як і в окремих районах Білорусі) друге помешкання утворювалося переважно за рахунок «стебки» (щоправда у цьому процесі могла брати участь й холодна «кліть»).

Окремої уваги заслуговує так зване двохатнє «однобічне» житло, у якому два житлові приміщення розташовувались амфіладно по один бік від сіней. У таких спорудах перша з боку сіней хата відігравала функцію повсякденної «кухні», друга – спальні та парадного (чистого) приміщення. З початку XX ст. такий тип житла поступово став панівним на усьому просторі Поліського краю.

У другому підрозділі «*Еволюція вікон та дверей*» ідеться про виникнення й удосконалення вхідних та віконних отворів.

Місцезнаходження і специфіка дверей та вікон пов'язані з низкою чинників, серед яких першочергове значення мали особливості планування, організації інтер'єру, природно-географічні умови, функціональне призначення окремих приміщень тощо.

Кількість дверей перебувала у прямій залежності від планувальної структури житлової будівлі. Для осель поліщуків притаманні низькі одностулкові двері, які складаються із дверної коробки та навішеного на петлі рухомого полотнища. У давніших будівлях металеві завіси замінювали дерев'яні бігуни. Стосовно розмірів, то навіть у кінці XIX – на початку XX ст. дверні отвори у житлах були незначними. Обрамлення дверей поліської хати формувалось із двох вертикальних стояків, порога та надпоріжника. У давніших спорудах надпоріжник як і одвірки виготовляли з доволі масивних брусків (пластин), які стикували навскіс (косяком) чи нарівно. Щодо конструкції цих з'єднань, загалом можна виділити два принципово відмінні варіанти: «у шип» та «в ухо». У давніших спорудах надпоріжник міг бути відсутній: у таких випадках одвірки закріплювали безпосередньо у наддверному вінці зрубу. Наявні археологічні матеріали дають підстави стверджувати, що спершу дверні отвори не мали вушаків: полотна п'ятками заходили у гнізда наддверного і піддверного вінця, лише у спорудах XII–

XIII ст. по краях дверного отвору інколи наявні вертикальні стояки. У цей час тривав пошук удосконалення конструкції облаштування дверного отвору.

Житлове приміщення поліської хати освітлювали два–чотири вікна. На основній території Полісся (як і взагалі в Україні) переважали житла, з двома вікнами у чільному фасаді (одне розташовувалося перед піччю – «передпічне», інше – біля покуті – «покутне») та одним (наближеним до покуті) у причілковій стіні. Ще одне невеличке «запільне» віконце зчаста могли прорубувати у тильній стіні над «полом», наближено до причілка. Водночас на Західному Поліссі (як і загалом на заході України) широко побутували житла, у яких відсутнє «причільне» вікно. Тут прорубували лише два вікна у лицевій та одне у тильній стінах. На окресленій території таке розташування вікон характерне вже для жител пізнього середньовіччя.

Для поліських домівств, як і для давнього дерев'яного (зрубного) житла українців були характерними невеличкі видовжені по горизонталі віконця, прорубані до половини висоти кожного з двох суміжних вінців, які засувалися засувкою. У давніших вікнах скло замінювала тоненька дощечка зі смолистого дерева, бичачий сечовий міхур, плівка, знята з черева тварин тощо. З часом (у кінці XVIII – на початку XIX ст.) у житлобудівництві поліщуків поступово проникає скло. Процес збільшення параметрів (відповідно й зміна форми) вікон був доволі тривалим. Поступово низькі, витягнуті по горизонталі вікна, замінили вікна квадратні, які давали змогу краще освітити приміщення. Збільшення параметрів світлового отвору, зокрема його висоти, спричинило розрізання одного–чотирьох вінців на дві частини, унаслідок чого виникла периметральна віконна обв'язка.

У п'ятому розділі **«Виникнення та розвиток системи опалення. Типи опалювальних пристроїв»** простежено історичний розвиток системи опалення від примітивного відкритого вогнища до варистої печі, й від курного димовідведення до чистого.

У першому підрозділі *«Відкрите вогнище – найдавніший опалювальний пристрій»* розглянуто специфіку функціонування відкритого вогнища як основного чи альтернативного опалювального пристрою в оселях поліщуків.

Незважаючи на те, що поліське житло XIX – першої половини XX ст. опалювали піччю, тут (як і в деяких інших регіонах України), поряд із нею, до кінця XIX, а то й до середини XX ст. спорадично використовували відкрите вогнище. Його розкладали посередині приміщення на долівці чи на спеціальній платформі або розводили на припічку (навпроти устя печі чи у спеціальному коминку). Це вогнище використовували за необхідності нашвидкуруч приготувати чи розігріти страву (не розпалюючи в печі) чи за потреби в холодну пору року швидко обігріти оселю. Лише із впровадженням у систему опалення пристроїв нового типу (кухонної плити, грубки, опалюваної лежанки), які перейняли на себе ці функції, відкрите вогнище поступово було повністю витіснене.

Водночас у стаціонарному житлі поліщуків ще до 30-х рр. XX ст. спорадично функціонувало відкрите вогнище як єдиний і основний опалювальний пристрій. Воно могло бути розташоване на долівці чи підняте на

платформі, знаходиться приблизно посередині житлового приміщення чи у кутку між пороговою і тильною стінами. Над вогнищем могли влаштовувати димозбірник («комин») для відведення диму чи обходилися без нього. Використання такого реліктового опалювального пристрою (як єдиного й основного) було притаманне для найбідніших верств селянства.

Динаміку розвитку, особливості функціонування та специфіку конструкції печі розглянуто у другому підрозділі – *«Поліська піч: функціональне призначення, особливості конструкції, динаміка розвитку»*.

У ХІХ – на початку ХХ ст. на Поліссі основним опалювальним пристроєм була вариста (духова) піч, конструкція якої давала змогу поєднувати під час її експлуатації дві надзвичайно важливі для життєзабезпечення людини функції: опалення житлового приміщення і приготування їжі шляхом термічної обробки (печіння, варіння, смаження, сушіння тощо). У зазначений період на усьому просторі Полісся побутували печі кубічної форми зі склепінчастою топочною камерою, споруджені з глини, каміння, сирієї чи випаленої цегли тощо, встановлені на дерев'яному (чи монолітному) опіччі, піднятому над рівнем долівки на 0.6–1 м (його висоту визначали антропометричним методом: «по пояс», «до пупа», «вишей пупа» господині хати).

Як показує археологічний матеріал, застосування на теренах Полісся опалювального пристрою, який однозначно можна номінувати як «духова піч» можна віднести до першої половини Х ст., тобто того часу, коли тут уперше з'являються круглі у плані повністю споруджені з глини (на дерев'яному каркасі) печі, які як у конструктивному, так і у функціональному відношенні були тотожними з духовою піччю. У ХІІ–ХІІІ ст. такі печі (круглі, рідше овальні або підковоподібні, споруджені на каркасі з колів і прутів чи без нього) на Прип'ятському Поліссі стали панівними. Давньоруського часу (ХІІ–ХІІІ ст.) на теренах Прип'ятського Полісся сягають й початкові етапи формування дерев'яних опічків (як порожнистих, так і повністю набитих ґрунтом), заввишки 50–60 см.

У третьому підрозділі *«Способи відведення диму із житлового приміщення та сегментація функцій печі»* проаналізовано динаміку влаштування димовідвідних пристроїв та впровадження у систему опалення грубки, плити тощо.

Давніші поліські житла, як і скрізь в Україні, опалювалися «по-чорному», тобто були позбавлені будь-яких димовідвідних пристроїв. На відміну від лісостепової частини України, де процес ліквідації курної системи опалення проходив упродовж ХVІІ–ХVІІІ ст. і до початку ХІХ ст. був майже завершений, на основній території Полісся житла опалювані «по-чорному» превалювали до середини ХІХ ст. Інтенсивне витіснення курних жител напівкурними, а згодом опалюваними «по-білому» припадає тут на другу половину ХІХ ст. Водночас на півдні та південному заході поліського краю напівкурні та «білі» хати були відомі вже на початку ХІХ ст., а місцями (скажімо, на Підляшші) до середини ХІХ ст. вони майже витіснили «чорні».

Щодо способів відведення диму, то з курних приміщень він виходив через прочинені двері та отвори у стіні чи в стелі. Водночас відомі окремі випадки, у

яких при курній житловій камері, над стелею чи у сінях наявний комин-вивід, крізь який дим виводили понад дах. Частково подібну функцію виконували й освітлювані пристрої («посвіти»), витяжна труба яких вже у курних житлах зчаста була виведена за межі будівлі.

«Генеральною» лінією подальшого розвитку системи опалення поліського житла було відведення диму у сіни через стіновий димоволок (з подальшим встановленням там «комина» виведеного понад дах). Це явище безперечно поширилося тут під впливом більш південних районів, де такий спосіб відведення диму повсюдно відомий вже у першій половині XIX ст., а почасти й у XVIII ст. Поряд із тим, у деяких місцевостях Полісся фіксуємо інший шлях переоблаштування курної хати у напівкурну чи «білу»: над припічком до отвору в стелі підвішували комин-димозбірник, крізь який дим попадав на горище чи у встановлений там комин-стояк і виходив назовні споруди (наочним взірцем для цього очевидно слугував посвітній комин, який функціонував у житлах поліщуків). Приблизно з 20-х рр. XX ст. у житловому будівництві почав розповсюджуватися й інший, досконаліший спосіб відведення диму через стелевий димоволок: дим із комина-димозбірника проходив короткою трубою крізь отвір у стелі на горище, а звідти через горизонтальний димохід («лежак») потрапляв у вертикальний комин («стовп»), виведений понад дах.

У поліському житлі піч тривалий час була єдиним універсальним опалювальним пристроєм (в окремих випадках, за необхідності, паралельно використовували й відкрите вогнище, яке okazійно розкладали на припічку чи окремо). Сегментація функцій печі, яка полягала у влаштуванні окремих обігрівальних пристроїв («груби»-стояка чи опалювальної «лежанки») та «плити» для приготування страви, відбувалася унаслідок ліквідації курної системи опалення, тобто відведенням диму поза межі житлового приміщення. На теренах Полісся цей процес проходив доволі діахронно: коли у південних районах та на Підляшші окремі обігрівальні пристрої відомі вже зі середини XIX ст., на Лівобережжі та в окремих районах Київщини це відбувалось у кінці XIX – на початку XX ст., то на основній території поліського масиву функційна сегментація печі припадає переважно на другу чверть XX ст. Причому, цей процес на теренах Полісся мав свої локальні особливості: на заході (Рівненська, Волинська обл., Підляшшя) першим кроком функційної сегментації було влаштування при печі грубки-стояка, у східній частині (Лівобережжя, Київщина, Житомирщина) – першою в інтер'єр житла проникає опалювальна грубка-лежанка. Стосовно кухонної «плити», то хоча вона на заході Полісся спорадично траплялася вже у кінці XIX ст., а дещо більше її поширення спостерігається у 1920-х рр., проте масове її розповсюдження у поліському краї пов'язане лише з 1940–1950-ми рр.

Шостий розділ **«Еволюція конструкцій покриття та перекриття»** присвячений розгляду процесів, пов'язаних із розвитком даху та стелі.

У першому підрозділі *«Конструктивні різновиди плоскої стелі»* проаналізовані конструктивні варіанти горизонтального перекриття.

У другій половині XIX – на початку XX ст. на усій території Полісся переважали оселі, перекриті плоскою стелею на сволоках і дахом на кроквах.

Стелю підтримували комбіновані (кілька поперечних на одному поздовжньому) чи тільки поперечні (зрідка – поздовжні) сволоки. Стеля на поперечних сволоках була характерною для Західного, західної частини Середнього та основної території Східного Полісся. Натомість у східній частині Середнього та на півдні Східного Полісся превалювали сволоки комбіновані. Застосування тільки поздовжніх сволоків спорадично фіксуємо лише на Середньому Поліссі. Усі варіанти розташування сволоків мали давню, принаймні, кількасотлітню традицію. Саму стелю виготовляли з дощок (укладаючи їх «устик» чи «в розбіжку»), у давніших будівлях – з доволі товстих пластин.

Зверху стелю ґрунтовно утеплювали піском, землею, дерном тощо, використовуючи при цьому різні прокладки (солону, мох, листя та інше). У процесі дослідження встановлено певні закономірності утеплення стелі: при використанні комбінованих сволоків, піщана чи земляна присипка була доволі потужною, натомість при сволоках поперечних – меншою (у такому разі доволі часто замість ґрунту використовували дерен). При застосуванні у якості стелин товстого дерева стелю не утеплювали зовсім (лише щілини конопатили мохом). З початку ХХ ст. усі конструктивні варіанти поступово витісняє стеля на поперечних балках з використанням «легких» утеплювачів (костриці тощо).

Результати дослідження дають можливість стверджувати, що плоска стеля на сволоках була відома на Поліссі принаймні вже у ХVІ ст.

У другому підрозділі *«Динаміка розвитку кровяного даху (форма, особливості конструкції, покрівельні матеріали)»*, який складається з двох параграфів, простежено специфіку еволюції даху на кроквах.

У першому параграфі *«Особливості конструкції даху на кроквах»* з'ясовано конструктивні особливості кровяного даху, його форми, шляхи виникнення.

Дахи на кроквах, які дослідники вважають «наймолодшими» з усіх інших, на теренах України відомі принаймні з ХV ст., а на Поліссі – з ХVІ ст. Проте переважати у сільському житлі поліщуків вони почали лише у ХІХ ст. Кровяна конструкція виникла унаслідок подальшої еволюції даху на козлах і була завершальним етапом процесу розвитку каркасних систем даху. Викладений матеріал дає підстави стверджувати, що на Поліссі кровяна система даху не була автохтонною – вона поширилася сюди з південного заходу та лісостепової частини України, поступово витіснивши усі інші, більш давні конструктивні варіанти. Причому у західній та південній частинах Полісся цей процес проходив швидше та інтенсивніше, ніж на решті території.

Щодо форми, то на Поліссі побутували як двосхилі, так і чотирихилі дахи на кроквах. На Східному, Західному та на півдні Середнього Полісся головною формою покриття був чотирихилий дах, натомість, на основній частині Середнього, – поряд із чотирихилими, широко побутували дахи двосхилі.

У другому параграфі *«Покрівельні матеріали та технологія покриття»* проаналізовано специфіку покрівельних матеріалів, способи їх виготовлення та технології покриття.

На Поліссі, як і загалом у східних слов'ян, віддавна традиційними покрівельними матеріалами були деревина та солома. Із дерев'яних

покрівельних матеріалів у сільському будівництві поліщуків найбільш уживаними та, відповідно, найдавнішими, були колені дошки та дранка. Їх виготовляли із високоякісної сосни, шляхом розколвання чи «дертя». При покритті даху коленими дошками, їх укладали у два шари та в один чи два ряди (залежно від розмірів хати). Щодо покриття даху драницею, на Поліссі виявлено декілька відмінних технологій. Приблизно після Першої світової війни у багатьох районах для покриття дахів почали використовувати так звану фінську стружку. Дуже рідко як покрівельний матеріал поліщуки вживали «ГОНТ».

Щодо способів покриття соломою, то на теренах Полісся відомо їх декілька: зв'язаними сніпками, розстеленими околотами, зверненими колосом вверх чи вниз тощо. При усіх технологіях покриття використовували лише житню солому. На Середньому та Західному Поліссі, як і скрізь на Правобережжі, переважало покриття зв'язаними солом'яними сніпками, натомість для Східного Полісся більш характерним було покриття розстеленою соломою. Спорадично застосовували й покриття мервленою соломою, болотними травами та очеретом.

У княжий період у поліському регіоні превалювали будівлі, вкриті деревом. Щоправда у ХІХ – на початку ХХ ст. найпоширенішим покрівельним матеріалом тут була солома. Лише на Середньому Поліссі у цей час переважали (чи широко побутували) житла, вкриті деревом. Джерельні матеріали дають можливість простежити поступове просування солом'яних дахів із лісостепової частини України у північному напрямку і витіснення ними дерев'яних. Знову ж у західних, південних районах Полісся та на Лівобережжі солом'яне покриття було панівним принаймні вже у другій половині ХVІІІ ст.

У третьому, підсумковому, підрозділі *«Трансформація суміщених конструкцій перекриття і покриття в окремі дах і стелю»* простежено процеси, пов'язані з виникненням плоскої стелі.

У контексті розвитку конструкцій перекриття та покриття на особливу увагу заслуговують поліські хати, у яких конструкції стелі і даху суміщені – «хати без стелі». Перекривав такі споруди двосхилий дах, зрубної (поздовжньо-вінчастої) конструкції: у трикутні фронтони, зложені з колод, врубували поздовжні сволоки-балки («правіла»). Двосхилий дах «накотом» побутував двох типів: суцільний, у якому «накотини» щільно прилягали одна до одної, та розріджений. Літературні джерела та наші особисті польові матеріали дають змогу виділити кілька конструктивних варіантів як розрідженого, так і суцільного накоту та простежити процеси трансформації першого у другий. У безпосередньому генетичному зв'язку зі згаданими хатами без стелі перебували житлові споруди з так званою «горбатою» (трапецієподібною) стелею. Аналіз фактологічних матеріалів дає змогу прослідкувати поступову трансформацію такої стелі у плоску, шляхом розширення її середньої площини чи пониженням бокових секцій.

Специфіка системи опалення та типи опалювальних пристроїв мали безпосередній вплив на влаштування верхніх частин житла: будь-які прогресивні зміни цих компонентів зумовлювали певні зміни конструкції

верхніх частин будівлі (даху і стелі). Зокрема, стіжковий дах (зі світло-димовим отвором у центральній частині), як правило, був пов'язаний із розміщенням посередині приміщення відкритого вогнища. Застосування опалювального пристрою типу «напівзакритого вогнища», дало можливість наблизити його до стін, що сприяло поступовому витісненню даху центричних систем двосхилим. Однак лише з ліквідацією курної системи опалення, відведенням диму з приміщення стало можливим зменшення об'єму житлової камери, й відповідно її висоти, через влаштування плоскої стелі. Це своєю чергою сприяло впровадженню у житлобудівництво кроквяної системи даху.

У сьомому розділі «Традиційний інтер'єр житла» з'ясовано історичний розвиток облаштування інтер'єру народного житла поліщуків.

У першому підрозділі «*Організація внутрішнього простору житлового приміщення*» простежено динаміку розвитку предметного заповнення інтер'єру.

Організацію внутрішнього простору житлової камери визначали два основні чинники: сакральні-символічні функції окремих її частин та оптимальне використання незначної житлової площі. Типове обладнання поліської хати формувалося впродовж віків і характеризувалося певним набором предметів, їх розташуванням, а також системою опалення та освітлення. Розташування основних компонентів внутрішнього облаштування (лав, полу, полиць, столу, печі) у загальних рисах відповідало загальноукраїнському, проте внаслідок впливу певних чинників, інтер'єр поліських осель відзначався особливостями, притаманними власне цьому етнографічному регіону.

Як показує археологічний матеріал, формування традиційного інтер'єру поліського (як і загальноукраїнського) житла почалося ще у княжий період, оскільки, розташування печі в одному з кутів при вхідній стіні з повернутими до дверей челюстями у східнослов'янському будівництві лісостепової зони набуло поширення, починаючи з X ст., а у XII–XIII ст. воно стало тут переважаючим. Унаслідок тривалого збереження курної системи опалення, на Поліссі, порівняно з лісостеповою частиною України, доволі довго (до кінця XIX ст.) затрималися реліктові елементи інтер'єру. Характерними ознаками хати-курниці були: курна піч, земляна долівка, маленькі волокові віконця, врубані чи напівврубані у стіни меблі (лави, піл-лежанка, гряди), система жердок, великий «лучник», підвішений посередині приміщення тощо. Курне житло не оздоблювали декоративними тканинами, доволі часто тут не було навіть ікон. Одяг та продукти харчування зберігали у холодній кліті-коморі, оскільки стеля і верхня частина стін хати була зоною диму і кіптяви. Лише з ліквідацією курної системи, що на теренах Полісся відбувалось упродовж другої половини XIX – початку XX ст., в інтер'єр поліської хати проникають прогресивні явища: житлове приміщення звільнилося від диму (а відповідно й від копоті). Поступово відбувається сегментація функцій печі: в інтер'єр входить обігрівальна грубка та плита для приготування страви. В облаштуванні внутрішнього простору щораз ширше починають використовувати художні тканини, модерніші (рухомі) меблі, нерідко декоровані контурною, наскрізною різьбою тощо.

Першими рухомими предметами омеблювання, які використовували поліщуки, були невеличкі ослінчики різних конструкцій та ослони, відомі у житлах на теренах України уже з VIII–X ст. Натомість стіл на високих ніжках проник у поліські оселі не раніше XVII–XVIII ст. Причому спершу він виконував сакрально-символічну функцію. В конструктивному сенсі праобразом поліського столу слугували окремі хатні предмети – ослони, ослінчики, лави та ін., у семантико-семіотичному відношенні спостерігається певний зв'язок між столом та пічним стовпом, а отже і домашнім вогнищем.

У другому підрозділі «*Освітлювальні прилади*» проаналізовані способи освітлення житла у темну пору доби.

У кінці XIX – на початку XX ст. на Поліссі для освітлення житлового приміщення використовували декілька різновидів освітлювальних пристроїв: різної конструкції лучники, каганці, воскові свічки, гасові лампи, засклені ліхтарі промислового чи власного виробництва тощо. До найдавніших способів освітлення в Україні дослідники відносять лучину та лоеві каганці. Однак, незважаючи на те, що каганці були відомі повсюдно на Поліссі, вони тут великої популярності не набули. Ще на початку, а почасти й у середині XX ст. для освітлення житла поліщуки зазвичай вживали лучину (соснові щепки). Практикувалося кілька способів її спалювання (у підвісному лучнику, на припічку, у мобільних світильниках тощо), які могли паралельно функціонувати в одному й тому ж житловому приміщенні. Причому, всупереч твердженням окремих дослідників, усі перелічені освітлювальні пристрої мають тут досить давню, принаймні, кількасотлітню традицію. Водночас, як показує джерельний матеріал, перші пристосування для відведення диму з курної хати (димозбірники) поліщуки споруджували власне над «лучниками».

У **висновках** узагальнено основні результати дослідження.

Комплексний аналіз житлово-будівельної культури Полісся допоміг виявити низку загальнослов'янських та загальноукраїнських рис, а також з'ясувати загальнополіські регіональні особливості та їх локальну специфіку в окремих етнографічних районах Полісся, які сформувалися задовго до початку XIX ст. Загальнослов'янську основу, засвідчує низка реліктових явищ, які збереглися тут майже до кінця XIX ст. Водночас, починаючи вже принаймні з пізнього середньовіччя, у поліському зодчестві спостерігаються як загальноукраїнські, так і регіональні поліські риси. До цього періоду належать і початки формування локальних особливостей західно-, середньо- та східнополіського житла.

Зіставлення даних етнології, з матеріалами суміжних наук (археології, мовознавства, історії, мистецтвознавства тощо) дали можливість створити цілісну картину процесів, пов'язаних із виникненням та етапами розвитку житла на теренах Поліського краю.

1. Аналіз різних форм та варіантів тимчасових жител, окремих господарських будівель (льохів, комор, клунь тощо) допоміг виявити витоки та простежити певні, передовсім початкові, етапи процесу формування традиційного стаціонарного житла поліщуків (значною мірою й українців загалом).

Тимчасові житла, з одного боку, зберегли у собі реліктові форми, що сягають коренями глибокої давнини, з іншого – у них можна бачити найпримітивніші варіанти конструкцій (передовсім дахових), які стали основою подальшого розвитку будівельних технік і технологій як на Поліссі, так і в Україні загалом. Примітивні у конструктивному сенсі тимчасові оселі слугують надійною основою для відтворення моделей сезонного житла дописемних спільнот з привласнювальною формою господарювання – пізнього палеоліту, мезоліту, а також і неоліту. Водночас, власне зимові (наземні чи частково заглиблені), капітально утеплені поліські курені зі стаціонарним опалювальним пристроєм (вогнищем), які замешкували як у теплу, так і холодну пору року, значною мірою вже можна вважати праобразом (початковим етапом формування) стаціонарного житла.

У процесі подальшого розвитку, унаслідок виникнення окремих стін, конструктивно не пов'язаних із дахом, відбувся процес трансформації зимових куренів у наземне чи частково заглиблене каркасне та зрубне житло. Певні початкові етапи такої трансформації спостерігаються у поліських «курнях» конічної форми, гуцульських «колибах» з невисокими зрубними стінами та клунях, центричної композиції з дахом, підтримуваним двома рядами сох чи перекритих зрубним накотом. Натомість поліські господарські «льохи» та зрубні комори (сезонно опалювані «стебки» і неопалювані «кліті») ілюструють завершальний етап трансформаційних процесів тимчасового житла у стаціонарне.

2. Поліське житло, як слов'янське загалом, розвинулося на основі однокамерної опалюваної зрубною кліті, яка була основним типом осель на теренах Полісся вже у носіїв однієї з перших праслов'янських культур – Зарубинецької і залишалася таким упродовж усього княжого періоду. Викладений матеріал дає підстави стверджувати, що споруди, які поліщуки номінували термінами «кліть» і «стебка» («істопка») були відомі раннім слов'янам ще до V–VII ст.

На фактичному поліському матеріалі доволі чітко простежується процес формування дво- та трикамерного житла на основі опалюваного однокамерного, який розпочався у міському будівництві слов'ян ще у княжий період. Реліктові форми жител поліщуків, які проіснували до початку XX ст., дають можливість відтворити окремі етапи формування двокамерних домівств шляхом добудови до опалюваного зрубу-кліті холодних сіней, а окремі зразки поліських трикамерних осель ілюструють процес виникнення тридільного житла та його локальних варіантів шляхом об'єднання окремих зрубів опалюваної хати та холодної («кліті») чи теплої («стебки») комори. Водночас тут простежується й інший напрямок розвитку трикамерних споруд: шляхом сегментації внутрішньою перегородкою широких сіней на дві частини (власне сіни і комору).

Процес ускладнення планувальної структури дво- та трикамерних жител, який полягав у виділенні в сінях підсобного приміщення проходив уже в першій половині XIX ст. На Середньому (почасти й на Західному) Поліссі при тильній стіні сіней зазвичай виділяли теплу комору, натомість на Східному

Поліссі її місце, як правило, займала комора холодна. Локальною особливістю західнополіського будівництва була прибудова теплої комори до тильної стіни чи причілка житлової камери.

Двохатні оселі (хата + сіни + хата), на Поліссі, як і на основній території України та Білорусі, виникли шляхом переобладнання у друге житлове приміщення комори (холодної чи теплої), розташованої по другий бік сіней від хати. З початку ХХ ст. такий тип житла тут поступово відмер, натомість у цей період у житлобудівництві поліщуків щораз більше поширюються двохатні однобічні споруди, які й стали основою для творення більш розвинутих варіантів тутешніх осель.

3. Основною технікою, яку використовували поліщуки під час спорудження стін житла була зрубна. Викладений матеріал дає підстави стверджувати, що на теренах Полісся вона переважала вже у носіїв однієї з перших праслов'янських культур – Зарубинецької (ІІІ ст. до н. е. – ІІ ст. н. е.) і залишалась основною в усі наступні періоди – аж до ХХІ ст. включно. Стійке використання зрубної техніки, передовсім, було пов'язане з наявністю на Поліссі значних лісових масивів хвойної деревини, власне сосни, з якої поліщуки зводили зруби, починаючи з княжого періоду й залишилася такою аж до наших днів.

Стіни, складені у зруб із щільним припасуванням вінців, постали унаслідок ущільнення (більш давнього) розрідженого зрубу, який найімовірніше використовували при спорудженні своїх осель носії Зарубинецької культури ранньозалізного віку та черняхівські племена. Упродовж VI – першої половини Х ст. проходив процес ущільнення зрубу, який завершився у другій половині Х–ХІІІ ст. унаслідок переходу від напівземлянки до наземного житла. У ХІІ–ХІІІ ст. на Поліссі (як і у лісовій зоні загалом) склалися основні технологічні прийоми зрубного будівництва східних слов'ян, які проіснували у формі реліктових явищ житлобудівництва українців, білорусів та росіян до кінця ХІХ ст.

Проаналізований матеріал дає підстави констатувати, що у XV–XVII ст. у загальних рисах складаються особливості техніки та технології спорудження житла на Поліссі. Тоді ж формувалися й основні локальні технологічні особливості західно-, середньо- та східнополіського будівництва, а також проявилися його спільні риси з будівництвом відповідних районів Полісся Білорусі. У цей період спостерігається єдність технологічних принципів спорудження поліського житла та зрубного будівництва на інших теренах України, а також виявляються відмінності з будівництвом основної території Білорусі (особливо в районах Західного та Середнього Полісся).

4. У ХІХ – на початку ХХ ст. на Поліссі (як і скрізь в Україні) побутували печі кубічної форми зі склепінчастою топочною камерою, споруджені з глини, каміння, сирі чи випаленої цегли тощо, встановлені на дерев'яному (чи монолітному) опіччі, піднятому над рівнем долівки на 0.6–1 м.

Застосування на теренах Полісся опалювального пристрою, який однозначно можна номінувати як «духова піч» варто віднести до першої половини Х ст., тобто до того часу, коли тут уперше з'явилися круглі у плані

повністю споруджені з глини купольні печі, які у конструктивному та функціональному відношенні були тотожними з духовою піччю. У XII–XIII ст. такі печі, встановлені на дерев'яних опічках, на Прип'ятському Поліссі стали панівними. Подальше удосконалення конструкції печі, яке полягало у наданні їй кубічної форми, відбувалося впродовж XIV–XV ст.

На основній території Полісся до середини XIX ст. превалювала курна система опалення. Хоча на півдні та південному заході Поліського краю напівкурні та опалювані «по-білому» оселі були відомі вже з початку XIX ст., а місцями (зокрема, на Підляшші) до середини XIX ст. вони стали панівними, інтенсивне витіснення курних жител припадає на другу половину XIX ст.

Сегментація функцій печі, що полягала у влаштуванні окремих обігрівальних пристроїв («груби»-стояка чи опалювальної «лежанки») та «плити» для приготування страви відбувалася впродовж кінця XIX – середини XX ст. унаслідок ліквідації курної системи опалення. Цей процес на теренах Полісся мав свої локальні особливості: на заході першим кроком функційної сегментації було влаштування при печі грубки-стояка, у східній частині першою в інтер'єр житла проникає опалювальна грубка-лежанка. Стосовно кухонної «плити», то хоча вона на заході Полісся спорадично траплялася вже у кінці XIX ст., масове її розповсюдження пов'язане лише з 1940–1950-ми рр.

Хоча археологічні та етнологічні матеріали дають усі підстави стверджувати, що, починаючи з княжого періоду на Поліссі, як і у слов'янських житлах Східної Європи загалом, повністю домінували духові печі, відкрите вогнище тут цілковито не відмерло. Воно у різних формах спорадично використовувалось паралельно з піччю як у X–XIII ст. (окреме вогнище на долівці, напівзакрите вогнище, жаровня тощо) так у XVI–XVII ст. (вогнище перед устям печі, пристрій типу «кабиці» та ін.) і проіснувало тут у формі реліктових явищ аж до кінця XIX, а місцями – до середини XX ст. Водночас у стаціонарному житлі ще до 30-х рр. XX ст. спорадично функціонувало відкрите вогнище як єдиний і основний опалювальний пристрій.

5. Проаналізований матеріал дає підстави констатувати, що еволюція конструкцій перекриття та покриття перебувала в прямій залежності від зміни типів опалювальних пристроїв. Збережені у формі реліктових явищ житла, у яких конструкції перекриття і покриття були суміщеними, дають змогу виділити декілька конструктивних варіантів останніх і в загальних рисах простежити процес діахронних змін, який полягав у розмежуванні функцій між стелею і дахом з кінцевим переходом до плоскої стелі й кроквяним дахом над нею. Власне відокремлення даху від стелі й спричинило проникнення у житлове будівництво поліщуків каркасних систем дахових конструкцій.

У княжий період на теренах Полісся, як і скрізь на півночі тогочасної Русі, основним типом покриття осель був двосхилий дах зрубної конструкції, вкритий деревом. Починаючи з XVI–XVII ст. спостерігається процес його поступового витіснення чотирихилим дахом каркасної конструкції, вкритим соломою, який поступово просувався у північному напрямку з лісостепової зони України. Унаслідок цього вже у XVIII–XIX ст. такі дахи стали превалюючими на теренах Західного та Східного Полісся, натомість на

Середньому Поліссі (окрім південної частини) панівними й надалі залишалися двосхилі, вкриті деревом дахи.

Станом дугу половину XVIII – початок XX ст. на теренах Полісся сформувалися три зони, які вирізнялися специфікою влаштування даху: Західнополіська, Середньополіська та Східнополіська. На Західному Поліссі, як і на основній території України, основним типом були чотирихилі дахи, вкриті солом'яними сніпками. На Середньому Поліссі (за винятком південної його частини, де превалювали дахи чотирихилі) більш поширеними були двосхилі дахи, вкриті деревом чи солом'яними сніпками. Натомість на Східному Поліссі (як на Лівобережжі України та в Білорусі загалом) основним типом покриття був чотирихилий дах, вкритий розстеленими кулями соломи.

6. Формування традиційного інтер'єру поліського (як і загальноукраїнського) житла почалося вже у княжий період, тобто у той час, коли піч почали розташовувати в одному з кутів при вхідній стіні та повертати челюстями до дверей. У цей період (з прийняттям християнства) відбувалося й поступове зміщення сакрально-символічного центру оселі від домашнього вогнища у південно-східний кут, тобто проходив процес формування традиційної «покуті».

Розташування основних компонентів предметного заповнення поліської хати у загальних рисах відповідало загальноукраїнському, проте унаслідок впливу певних чинників тутешній інтер'єр вирізнявся особливостями, притаманними власне цьому етнографічному регіону. Унаслідок тривалого збереження курної системи опалення на Поліссі майже до кінця XIX ст. затрималися реліктові елементи інтер'єру. Лише з ліквідацією курного опалення в інтер'єр поліської хати проникають прогресивні явища: в облаштуванні внутрішнього простору щораз ширше починають використовувати художні тканини, модерніші (рухомі) меблі, нерідко декоровані контурною, наскрізною різьбою.

Хоча у кінці XIX – на початку XX ст. для освітлення житлового приміщення на Поліссі використовували декілька різновидів освітлювальних пристроїв, основним засобом освітлення було спалювання «лучини», відоме у слов'ян принаймні з княжого періоду.

7. У результаті дослідження встановлено, що за основними показниками специфіки народного будівництва спостерігається стійка єдність між окремими районами Полісся України та відповідними поліськими місцевостями, які входять сьогодні до складу сусідніх держав, зокрема: Західного Полісся України – з основною (західною) частиною західнополіського регіону Білорусі та Підляшшям, Середнього Полісся України – зі сусідніми районами Полісся Білорусі, Східного Полісся України з лівобережжям Полісся Гомельщини та Брянсько-Жиздринським Поліссям. Знову ж, для південних районів, поряд із локальними явищами, притаманна низка рис, які характеризують західнополіське будівництво. Водночас аналіз основних компонентів місцевого традиційного житла дав змогу констатувати: незважаючи на те, що тут наявні окремі явища, притаманні для будівництва сусідніх етносів, за основними показникам поліське житло розвивалося у руслі загальноукраїнського.

Загалом, викладений та проаналізований матеріал зі сфери народного будівництва промовляє на користь безпідставності поділу Полісся за етнічним принципом. Хоча низка явищ притаманна для традиційного будівництва поліщуків й наявна у зодчестві сусідніх етносів, вони зазвичай пов'язані з різночасовими (переважно пізнішими) міграціями або (передовсім у білорусів та росіян) представлені у формі реліктових явищ, що характеризують житло княжого періоду. Натомість зіставлення головних показників будівельної культури Полісся та основної території України дає змогу констатувати, починаючи принаймні вже з пізнього середньовіччя, превалювання тут загальноукраїнських рис.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Радович Р. Поліське житло: культурно-генетичні витоки та еволюційні процеси. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2017. 852 с.

Рец.:

Конопка В. Комплексне дослідження традиційного житла Полісся ([рец. на моногр.:] Радович Р. Поліське житло: культурно-генетичні витоки та еволюційні процеси. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2017. 852 с.). *Народознавчі зошити*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. № 4. С. 1018–1019.

Розділи в колективних монографіях:

2. Радович Р. Техніка та технологія традиційного житлово-господарського будівництва на Поліссі другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження*. – Львів: ІН НАН України, 1997. Вип. 1. С. 62–82.

3. Радович Р. Релікти архаїчного Поліського житла. *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження*. Львів: ІН НАН України, 1999. Вип. 2. С. 87–98.

4. Радович Р. Технологія зведення зрубу житла (ХІХ – початок ХХ ст.). *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження*. Львів: ІН НАН України, 1999. Вип. 2. С. 99–116.

5. Радович Р. Деякі специфічні риси житла та господарських будівель на Поліссі (ХІХ – початок ХХ ст.). *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження*. Львів: ІН НАН України, 2003. Вип. 3. С. 83–94.

6. Радович Р. Народне житло. *Холмищина і Підляшшя: історико-етнографічне дослідження*. Київ: Родовід, 1997. С. 116–133.

Статті у фахових виданнях:

7. Радович Р. Відкрите вогнище в системі опалення стаціонарного житла поліщуків. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2013. Вип. 48. С. 383–409.

8. Радович Р. Деякі особливості облаштування поліського житла: зовнішня обробка стін, спорудження присьби та долівки. *Народознавчі зошити*. Львів, 2017. № 4. С. 792–804.

9. Радович Р. Допоміжні технологічні засоби для забезпечення механічних та теплотехнічних властивостей зрубу поліського житла: особливості та динаміка розвитку. *Народознавчі зошити*. Львів, 2016. № 2. С. 308–318.

10. Радович Р. Еволюція поліського вікна. *Народознавчі зошити*. Львів, 2015. № 2. С. 419–434.

11. Радович Р. Еволюція поліського житла (формування дво- та трикамерних однохатніх споруд). *Народознавчі зошити*. Львів, 2016. № 6. С. 1362–1376.

12. Радович Р. З історії народного будівництва: традиційні техніки покриття дахів на Поліссі. *Народна творчість та етнологія*. Київ, 2017. № 3. С. 53–66.

13. Радович Р. Конструктивні особливості дверей у житлах поліщуків (спроба діахронного аналізу). *Народознавчі зошити*. Львів, 2017. № 5. С. 1104–1112.

14. Радович Р. Народні міри довжини будівничих Полісся (за матеріалами Київської та Житомирської областей). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. Вип. 37. Ч. 1. С. 542–554.

15. Радович Р. Підбір та заготівля будівельної деревини на Правобережному Поліссі. *Народознавчі зошити*. Львів, 1998. № 1. С. 54–65.

16. Радович Р. Поліська «кліть»: конструктивні особливості та динаміка функційного використання. *Народознавчі зошити*. Львів, 2016. № 1. С. 49–58.

17. Радович Р. Поліська піч: особливості спорудження топочної камери. *Народознавчі зошити*. Львів, 2015. № 1. С. 141–160.

18. Радович Р. Поліська піч: специфіка формування опіччя. *Народознавчі зошити*. Львів, 2014. № 2. С. 270–291.

19. Радович Р. Поліський «ток». *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2008. Вип. 43. С. 184–216.

20. Радович Р. Розвиток поліського житла: проблеми генезису стелі. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2008. Вип. 43. С. 88–133.

21. Радович Р. Специфіка обробки стіноматеріалів та динаміка розвитку конструкції кутових врубок у житлово-господарському будівництві Полісся. *Народознавчі зошити*. Львів, 2007. № 5–6. С. 522–539.

22. Радович Р. Тимчасове житло поліщуків. *Народознавчі зошити*. Львів, 2006. № 3–4. С. 481–492.

23. Радович Р. Ток зі стіжковим верхом як реліктова форма житла. *Матеріали до української етнології*. Київ, 2010. № 9. С. 236–241.

24. Радович Р. Традиційне житлобудівництво Західного Полісся (особливості та динаміка розвитку). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. Вип. 47. С. 68–110.

25. Радович Р. Традиційне житло українців південного Поділля другої половини ХІХ – початку ХХ століття: конструктивно-технологічний аспект (за

матеріалами Хмельницької області). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2010. Вип. 45. С. 437–462.

26. Радович Р. Традиційні техніки дерев'яного покриття дахів на Поліссі. *Народознавчі зошити*. Львів, 2016. № 4. С. 839–855.

27. Радович Р. Формування двохатніх споруд та ускладнених планувальних варіантів поліського житла. *Народознавчі зошити*. Львів, 2017. № 3. С. 615–631.

28. Радович Р. «Хата в хаті», або житло з дахом на пристінних стовпах. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. Вип. 38. С. 705–726.

29. Радович Р. Хата з дахом на пристінних стовпах (за матеріалами Старосамбірського району). *Народознавчі зошити*. Львів, 2001. № 3. С. 539–542.

30. Радович Р. Хлібна діжа в інтер'єрі поліського житла. *Народознавчі зошити*. Львів, 2015. № 5. С. 1045–1053.

31. Радович Р. Специфіка житлового будівництва на південному сході Волинського Полісся (за матеріалами Маневецького р-ну Волинської обл.). *Народознавчі зошити*. Львів, 2017. № 6. С. 1307–1322.

32. Радович Р. Становлення зрубної техніки будівництва на теренах Полісся. *Народна творчість та етнологія*. Київ, 2017. № 6. С. 22–32.

33. Радович Р. Традиційне житло на північному заході Східного Полісся кін. XIX – сер. XX ст. *Народознавчі зошити*. Львів, 2018. № 1. С. 156–170.

34. Радович Р. Полесский стол: конструктивные и функциональные особенности, эволюционные процессы (к вопросу о появлении стола в жилище Полесья). *Res Humanitariae*. Klaipeda, 2017. T. XXI. С. 184–213.

35. Радович Р. Линейные меры антропометрического происхождения и их использование в народном зодчестве Полесья в первой половине XX в. *Res Humanitariae*. Klaipeda, 2016. T. XX. S. 156–176.

36. Радович Р. Особенности технологических процессов, связанных с сооружением сруба жилища на Полесье. *Tradycja ir dabartis. Tradition & Contemporatity*. Klaipeda, 2016. T. 11. S. 139–154.

37. Радович Р. Б. Особливості техніки та технології житлобудівництва українсько-білоруського пограниччя (за матеріалами Правобережного Полісся). *Питанні мистецтвазнавства, етнології і фалькларыстыкі*. Минск: Права і эканоміка, 2011. Вип. 10. С. 97–103.

38. Радович Р. Б. Некоторые вопросы реконструкции углубленного жилища (на материалах севера украинского Полесья). *Питанні мистецтвазнавства, етнології і фалькларыстыкі*. Минск: Права і эканоміка, 2010. Вип. 8. С. 90–95.

39. Радович Р. Гуцульська гражда на Рахівщині. *Stanisław Vincenz humanista XX wieku*. Lublin 2002. S. 229–239. (Towarzystwo naukowe Katolickiego uniwersytetu Lubelskiego. Zródła i monografie. T. 234).

40. Радович Р. Розвиток системи опалення поліського житла: способи відведення диму. *Народознавчі зошити*. Львів, 2013. № 2. С. 212–230.

41. Радович Р. Поліська хата в «накот»: конструктивні різновиди та шляхи їх розвитку. *Народознавчі зошити*. Львів, 2012. № 4. С. 649–662.
42. Радович Р. Поліський «посвіт» (технологічний і культурно-генетичний аспекти). *Народознавчі зошити*. Львів, 2012. № 5. С. 799–817.
43. Радович Р. Специфіка вибору та заготівлі будівельної деревини на Західному Поліссі. *Народознавчі зошити*. Львів, 2013. № 3. С. 398–410.
44. Радович Р. Традиційне будівництво у зоні відчуження: проблеми дослідження та збереження пам'яток. *Народознавчі зошити*. Львів, 2013. № 4. С. 575–585.
45. Радович Р. Традиційне житло на півночі етнографічної Волині: особливості та волинсько-поліські паралелі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Народознавчі зошити*. Львів, 2012. № 2. С. 201–217.
46. Радович Р. Розвиток системи опалення поліського житла: сегментація функцій печі. *Народознавчі зошити*. Львів, 2013. № 1. С. 78–87.
47. Радович Р. До питання технології зведення зрубу житла на Поліссі в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Полісся: мова, культура, історія: матеріали міжнародної конференції*. Київ, 1996. С. 324–327.
48. Радович Р. Житло етнографічної Волині II-ї пол. ХІХ – I-ї пол. ХХ ст. (за матеріалами Рівненщини). *Архітектурна спадщина Волині: Збірник наукових праць*. Рівне, 2012. Вип. 3. С. 89–104.
49. Радович Р. Б. Особливості вибору та методи заготівлі будівельної деревини на Рівненському Поліссі. *Збірник наукових праць ДНЦЗКСТК*. Київ: ДНЦЗКСТК, 2012. Вип. 1. С. 86–108.
50. Радович Р. Поліська стебка (за матеріалами Правобережного Полісся). *Записки НТШ*. Львів: НТШ, 2001. Т. ССXLII. С. 203–229.
51. Радович Р. Поліський льох і питання реконструкції землянкового та напівземлянкового житла. *Записки НТШ*. Львів: НТШ, 2010. Т. ССCLIX. С. 33–56.
52. Радович Р. Система опалення традиційного житла на півдні Середнього Полісся. *Літопис Березнівщини: Наукові записки Березнівського краєзнавчого музею*. Рівне: вид. О. Зень, 2015. Вип. II. С. 64–72.
53. Радович Р. Специфіка вибору будівельної сосни на Рокитнянщині. *Полісієзнавство у фольклорно-етнографічних і літературно-мистецьких дослідженнях*. Рівне, 2009. С. 119–126.
54. Радович Р. Специфіка влаштування стелі на Середньому Поліссі. *Одне надійне життя... (до 100-річчя від дня народження Леоніда Маслова)*. Луцьк: Твердиня, 2009. С. 414–426.
55. Радович Р. Традиційне житло (будівельний матеріал, техніка та технологія, особливості планування). *Етнокультура Рівненського Полісся*. Рівне, 2009. С. 17–28.
56. Радович Р. Полесская истопка как прототип стационарного жилища (по материалам Украинского Полесья). *Зборнік дакладаў і тэзісаў VI Міжнароднай навука-практычнай канферэнцыі «Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтваў»*. Мінск: Права і эканоміка, 2016. С. 82–86.

АНОТАЦІЯ

Радович Р. Б. Поліське житло: культурно-генетичні витоки та еволюційні процеси. – Монографія.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2018.

У дисертації з'ясовано культурно-генетичні витоки та простежено специфіку формування житла українців на теренах Полісся.

На основі етнографічних, археологічних, історичних, лінгвістичних та інших першоджерел комплексно проаналізовано житлобудівельну культуру поліщуків, прослідковано еволюційні процеси, пов'язані з виникненням та розвитком окремих компонентів житлових споруд. Охарактеризовано конструктивні особливості, специфіку будівельних матеріалів та з'ясовано динаміку формування техніки і технології будівництва. Окреслено основні напрями формування планувальної структури житла, визначено особливості цього процесу на теренах Поліського краю. Окрему увагу приділено еволюції конструкцій перекриття та покриття, системи опалення (типам опалювальних пристроїв, особливостям їх конструкцій, часовим параметрам впровадження димовідвідних приладів, функціональної сегментації печі). Виявлено специфіку формування внутрішнього облаштування поліського житла на тлі загальноукраїнського та особливості його предметного заповнення. Виділено специфічні риси житлобудівельної культури окремих районів Полісся, з'ясовано її загальнополіську та спільнослов'янську основу, простежено етнокультурні зв'язки з будівельною культурою інших українських етнографічних груп, слов'янських і неслов'янських етносів.

Ключові слова: Україна, Полісся, слов'яни, генезис, житло, тимчасове житло, планування, техніка будівництва, система опалення, дах, стеля, інтер'єр.

АННОТАЦИЯ

Радович Р. Б. Полесское жилище: культурно-генетические истоки и эволюционные процессы. – Монография.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.05 – этнология. – Институт украиноведения им. И. Крипьякевича НАН Украины, Институт народоведения НАН Украины. – Львов, 2018.

В диссертации выяснено культурно-генетические истоки и прослежено специфику формирования жилища украинцев на территории Полесья.

На основании этнографических, археологических, исторических, лингвистических и других источников осуществлено комплексный анализ жилищно-строительной культуры населения Полесья и прослежено

эволюционные процессы, связанные с возникновением и развитием отдельных компонентов жилых построек. Охарактеризованы конструктивные особенности жилищ, специфику строительных материалов, выяснено динамику формирования техники и технологии строительства. Определены главные направления формирования планировочной структуры жилища, а также особенности этого процесса на территории Полесского края. Отдельное внимание уделено эволюции конструкций перекрытия и крыши, системы отопления (типам отопительных приспособлений, особенностям их конструкций, временным параметрам внедрения приборов для отвода дыма, функциональной сегментации печи). Выявлена специфика формирования внутреннего оборудования полесского жилища на фоне общеукраинского и особенности его предметного заполнения. Выделены специфические черты жилищно-строительной культуры отдельных районов Полесья, определено ее общеполесскую и общеславянскую основу, прослежено этнокультурные связи с строительной культурой других украинских этнографических групп, славянских и неславянских этносов.

Ключевые слова: Украина, Полесье, славяне, генезис, жилище, временное жилище, планировка, строительная техника, система отопления, крыша, потолок, интерьер.

SUMMARY

Radovych R. B. Polissya dwelling: cultural and genetic origins and evolutionary processes. – Monograph.

The thesis for the academic degree of Doctor of Historical Sciences, speciality 07.00.05 – the ethnology. – Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Lviv, 2018.

Cultural and genetic origins, follows the specifics of the formation of Ukrainians' dwelling in the Polissya region are analyzed in monograph. Based on ethnographic, archaeological, historical linguistic and other primary sources, a comprehensive analysis of the dwelling construction culture of Polischuk was carried out and the evolutionary processes associated with the emergence and development of its individual components were followed.

The analysis of various forms and variants of temporary dwellings, individual economic buildings (cellars, barns, etc.) allowed to find out the sources and trace certain, first and foremost, stages of the process of forming the traditional stationary housing of Polischuk (to a large extent Ukrainians in general).

The main technique that was used during construction of the walls of dwelling was zrubna. This technique in the Polissya region has a rather long tradition. The material presented allows us to assert that in the Polissya territory this technique was already used by the carriers of one of the first prominent cultures - Zarubintsy (3rd century BC – 2nd century BC) and remained the main one in all subsequent periods - as long as to 21st century including.

Polissya's dwelling, as Slavic in general, developed on the basis of a one-chambered heated log kliti and a long-lasting development path to a two-, three- or more chamber. Due to specific natural-geographical conditions, the closed territory in Polissya, buildings that allow to recreate individual stages in development of the planning structure of dwelling has been preserved.

The main heating device was a varist (oven) in Polissya (as elsewhere in Ukraine) in 19th and early 20th centuries. Heating device which was used on the territory of Polissya can definitely be nominated as "oven" falls in the first half of the 10th century, it appeared here for the first time were rounded planes of dome furnace completely constructed from clay that become constructively and functionally identical with the oven. In 12th – 13th centuries such furnaces (round, less oval or horseshoe-shaped, built on a frame made of or without rods and pillars) became dominant in the Pripyat Polissya. Initial stages of the formation of wooden burns (height of 50-60 cm) has appeared on the territory of Polissya at this time. Further improvement of the design of the furnace, which was to give it a cubic form, took place during 14th and 15th centuries. The kurna system of heating predominated here by the middle of 19th century, the intensive displacement of the kurna dwelling accounted for the second half of 19th century. The segmentation of the furnace functions took place during the late 19th and mid-20th centuries, as a result of the elimination of a kurna heating system. Although, since the princely period, oven was completely dominated in Polissya, the open fire did not completely disappear here. Open fire was used in various forms in parallel with the oven until the end of the 19th century.

The structural evolution of ceiling and coating was in direct dependence on the type of heating devices. Mixed design of the ceiling and coating were preserved in the form of relict phenomena, give grounds to highlight several variants of constructions and to monitor the process of diachronic changes, which has to differentiate the functions between the ceiling and the roof with a final transition to the flat ceiling and roof with rafters' over it.

The typical equipment in Polissya dwelling was formed for centuries and was characterized by a certain set of objects, their location, as well as a system of heating and lighting. The organization of the inner space of the living chamber was determined by two main factors: the sacred symbolic functions of its separate parts and the optimal use of a small living space. The formation of the traditional interior of Polissya (as well as the all-Ukrainian) dwelling began already in the princely period, that is, when the stove began to settle in one of the corners at the entrance wall and turn forward to the door.

The complex analysis of dwelling construction allowed to reveal a number of Slavic and all-Ukrainian rices, as well as to find out the regional political peculiarities and their local specificity in certain ethnographic regions of Polissya, which to a large extent were formed by the beginning of 19th century. As a result of the research, it was established that according to the main indicators of the specifics of national construction, there is a stable unity between the separate regions of Polissya of Ukraine and the corresponding Polissya local territories that are part of the neighboring states. At the same time, the analysis of the main components of local

traditional housing allowed to claim that, despite the fact that there are some phenomena inherent in the construction of neighboring ethnic groups, according to the main indicators housing policy has developed in line with the all-Ukrainian.

Key words: Ukraine, Polissya, Slavs, genesis, dwelling, temporary dwelling, planning, engineering of construction, heating system, roof, ceiling, interior.

Підписано до друку 23.08.2018 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 1,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 27